

УДК 355(477)“1648/179”

О. Є. Сакало

СІМЕЙНІ ДОМОГОСПОДАРСТВА КОЗАКІВ ГОРОДИСЬКОЇ СОТНІ ЛУБЕНСЬКОГО ПОЛКУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII ст.: ТИПОЛОГІЯ І СТРУКТУРА

У статті на основі статистичних даних сповідних розписів трьох українських сіл Городиської сотні Лубенського полку за період з 1765 по 1782 роки аналізується типологія і структура домогосподарств козаків Гетьманщини другої половини XVIII століття. В основу структурного аналізу покладена найбільш поширена в сучасній історичній демографії класифікація сімейних домогосподарств П. Ласлетта. Автор демонструє інформативний потенціал сповідного розпису як історико-демографічного джерела для дослідження форм сімейної організації.

Ключові слова: козаки, сповідний розпис, домогосподарство, нуклеарне домогосподарство, розширене домогосподарство, мультифокальне домогосподарство.

Протягом останнього десятиліття українські історики все частіше звертаються до дослідження ранньомодерної доби й, зокрема, козацтва, спираючись на методологію соціальної історії та історичної демографії. Такий підхід, відмінний від предмету, мети і завдань традиційних історико-політичних та історико-економічних розвідок, на нашу думку, безумовно, розширює та поглиблює вивчення історичного феномену козацтва як соціального стану.

Найчастіше предметом сучасних історико-демографічних досліджень стає вивчення та аналіз структури та поколінного складу домогосподарств, загальної та середньої населеності домових спільнот, міграційних процесів, шлюбного ринку, статево-вікового складу населення. Головна мета нашої роботи полягає у типологізації сімейних домогосподарств козаків окремих сіл Городиської сотні Лубенського полку другої половини XVIII ст. на основі розгляду їхньої структури.

Під час дослідницької роботи нами були використані декілька праць як вітчизняних, так і іноземних науковців, присвячених розглядові різних історико-демографічних аспектів, прямо чи опосередковано дотичних до нашої розвідки – це публікації Ю. Волошина [1], М. Крикуна [2], Д. Казімірова [3], П. Ласлетта [4], Ц. Кукльо [5], М. Шолтичека [6], М. Міттерауера [7].

Джерельну базу дослідження становлять сповідні розписи трьох сіл Городиської сотні Лубенського полку – Мелехів, Поставамук і Крутого Берега. Ці документи зберігаються у фонді 801 Державного архіву Полтавської області і охоплюють хронологічні межі від 1765 до 1782 років [8]. Сповідні розписи є цінним історико-демографічним джерелом, оскільки містять детальну інформацію про населеність, структуру домогосподарств та статево-віковий склад населення [9]. Задля уникнення випадкових помилок та отримання якомога повної картини явища, нами були проаналізовані по три сповідні розписи кожного села різних років.

Зауважимо, що, згідно з усталеною в історичній науці точки зору, поняття “сім'я” (“родина”) та “домогосподарство” (“двір”, “домова спільнота”), по відношенню до ранньомодерної епохи, розглядаються як тотожні, оскільки визначальними для формування домової спільноти були не тільки родинні, а й господарські зв'язки [10, с.118].

Отже, загалом нами було досліджене 361 козацьке домогосподарство Городиської сотні. Ці домові спільноти об'єднували 3421 особу (1739 чоловіків та 1682 жінки). Відповідно, показник середньої населеності дорівнював 9,5 особи. Ця цифра цілком корелюється із даними Юрія Волошина по селах Стародубського полку та Дмитра Казімірова по містечку Мени Чернігівського полку – 8,9 і 9,3 особи, відповідно [1, с.220; 3, с.218]. Найменш населеними були 6 родин, які склалися лише з двох людей. Найбільше мешканців – 45 осіб, об'єднувала родина 56-річного вдівця Івана Ступки (Поставамукі, 1781 р.) [11, арк.17, 20].

Поколінний аналіз домогосподарств засвідчив, що з-поміж досліджених нами домових спільнот найбільшу частку складали двопоколінні родини – їх нараховувалося 212 (58,7%). Далі йшли трипоколінні сім'ї, котрих було зафіксовано 141 (39,1%). Число домогосподарств, які склалися з представників одного покоління, становило 8 родин (2,2%). Чотирипоколінних сімей знайдено не було. Таким чином, здійснений аналіз засвідчив помітну перевагу двопоколінних домогосподарств.

Розглянемо та типологізуємо досліджувані родини відповідно до поширеної в історичній демографії класифікації сімейних домогосподарств П. Ласлетта. Згідно з нею всі домогосподарства розподілялися на три основні типи в залежності від структури сім'ї, а саме: нуклеарні (прості), розширені та мультифокальні. Розширені та мультифокальні сім'ї, у свою чергу, утворюють спільну групу складних домогосподарств. Окрім названих трьох основних типів існують також домогосподарства, які складаються з однієї особи й такі, що не утворюють сімей [4, с.136-138].

Проаналізуємо по черзі дані сповідних по кожному селу. Так, сім'ї козаків села Мелехи, станом на 1765 р., були представлені 67 родинами. Аналіз структури цих домових спільнот засвідчив наявність досить значної частки нуклеарних (простих) домогосподарств. Таких родин нараховувалося 29, що становило 43,3% від загальної кількості сімей. Одним із прикладів нуклеарного домогосподарства була єдина

однопоколінна родина 30-річного козака Максима Голубенка та його дружини – 27-річної Агрипини. На той час вони ще не мали дітей.

Розширених домових спільнот нами було зафіксовано лише 2 (3,0%).

Найбільшу частку серед домогосподарств козаків становили мультифокальні родини – їх нараховувалося 36 (53,7%). Таким чином, складні сім'ї складали 56,7% від загальної кількості домових спільнот козаків – тобто вони становили більшість.

За наступні десять років – станом на 1775 р., кількість домогосподарств козаків у Мелехах набагато збільшилася й дорівнювала 107 родинам. Знову найменшу частину серед даних домових спільнот складали сім'ї розширеного типу – цього разу їх нараховувалося 3 (2,8%). Нуклеарних родин ми зафіксували 41 (38,3%). Як бачимо, їхня частка в загальному розподілі, у порівнянні з попереднім зрізом даних, трохи зменшилася. Кількість мультифокальних родин навпаки зросла як чисельно, так і відсотково. Сімей даного типу нараховувалося 63 (58,9%). Отже, загальна частка складних домогосподарств дорівнювала 61,7%.

Зауважимо, що досліджуючи сповідний розпис села Мелехи за 1775 р. ми натрапили на родину з рідкісною структурою – це була сім'я братів Іванових [12, арк.53в]. У даному домогосподарстві проживало 10 осіб, причому, 8 із них були рідними братами! Мова йде про: 25-річного Олексія (був господарем двору), 26-річного Никифора, 17-річного Хому, 16-річного Степана, 14-річного Якова, 13-річного Івана, 9-річного Потапа та 8-річного Олексія Іванових. Старші брати – Никифор та Олексій мали дружин відповідно 23 і 22 роки, обох звали Христинами. У жодній зі шлюбних пар дітей на той час ще не було. Таким чином, констатуємо, що усі названі вище особи належали до одного покоління. Отже, дана родина являла собою однопоколінну братську мультифокальну родину.

Наступні дані відносяться до 1782 року. В той час у Мелехах налічувалося 101 козацьке домогосподарство. Зауважимо, що тенденція до поступового зменшення кількості нуклеарних сімей підтвердилася й цього разу – таких домових спільнот нараховувалося 23 (22,8%). Розширених родин було зафіксовано 4 (3,8%). Найбільшу частку складали мультифокальні домогосподарства – їх було 74 (73,4%). Таким чином, відсоток складних родин дорівнював 77,2.

Аналізуючи загальний розподіл домогосподарств козаків села Мелехи за типами, слід зазначити таке. Впродовж усього досліджуваного періоду кількість даних домових спільнот дорівнювала 275. Нуклеарних (простих) сімей нараховувалося 93 або 33,8%. Число розширених родин дорівнювало 9 (3,3%). Відповідно, найбільше представництво мав мультифокальний тип домогосподарств. Таких домових спільнот було зафіксовано 173 (63,9%). Отже, частка складних родин складала 67,2%. Необхідно відзначити, що впродовж досліджуваного часу у Мелехах, серед домогосподарств козаків, спостерігалася тенденція до поступового зменшення частки простих сімей – від 43,3 до 22,8%.

Розглянемо структуру домогосподарств козаків села Поставмуки. Перші дані, що були використані нами відносяться до 1767 р. В цей час у даному селі проживало 19 сімей козаків. Абсолютну більшість із них – 16 домогосподарств (84,2%), становили мультифокальні родини. Розширених домових спільнот нами зафіксовано не було. Нуклеарних сімей нараховувалося 3 (15,8%).

Одним із прикладів класичного мультифокального братського домогосподарства може слугувати родина Федіра та Михайла Леонтєвих [13, арк.13в]. Вона утворювалася на основі двох повних ядер, або двох малих сімей: Федіра Леонтєва (39 років) та Уляни (31 року), а також, Михайла Леонтєва (32 років) та Марії (31 року). Перше подружжя мало трьох дітей: Параску (13 років), Ганну (6 років) та Андрія (5 років). В іншій шлюбній парі було троє синів: Василь (8 років), Сила (6 років) та Степан (4 років).

Типовим нуклеарним домогосподарством була проста двопоколінна сім'я 43-річного козака Микити Яковлева. Структура цієї домової спільноти, крім господаря, включала ще п'ятьох осіб: дружину Єфросинію (36 років) та чотирьох дітей: Василя (18 років), Параску (15 років), Ганну (10 років) та Пелагію (4 років).

За 7 років, що пройшли з часу попереднього зрізу даних, тобто, станом на 1775 р., кількість домогосподарств козаків у Поставмуках дещо скоротилася – тепер у селі були наявні 17 подібних домових спільнот. Як і минулого разу, найбільш часто зустрічалися родини мультифокального типу – їх було 11 (64,7%). Нуклеарних сімей нараховувалося 4 (23,5%). Також, дві домові спільноти (11,8%) були визначені нами як мультифокальні. Таким чином, частка складних домогосподарств складала 76,5%.

Згадувана вище родина братів Леонтєвих за 7 років, що минули, зазнала помітних змін [14, арк.2]. Старший брат Федір помер і господарем двору стала його вдова Уляна, якій вже виповнилося 38 років. Старший син Василь пішов з родини. Інші троє дітей покійного Федіра та Уляни продовжували проживати в цьому ж домогосподарстві. Так, Параска досягла 20-річного віку, Ганні виповнилося 12 років, а Андрію – 11. Михайлу Леонтєву виповнилося 39 років, а його дружині Марії – 38. Даного року у цього подружжя джерело зафіксувало п'ятьох дітей: Василя (14 років), Силу (13 років), Степана (11 років), Софію (6 років) та Ганну (1 року). Нагадаємо, що сім років тому ця шлюбна пара мала трьох дітей. Отже, одне з двох структурних ядер цього домогосподарства стало неповним, але, загалом, родина залишалася мультифокальною.

Ще одне, аналізоване нами раніше, домогосподарство – родина Микити Яковлева суттєвих структурних змін не зазнала й продовжувала бути нуклеарною. Микиті на той час виповнилося 50 років, а його дружині Єфросинії – 43. Упродовж минулих років, двоє старших дітей – Василь та Параска залишили родину. Молодші доньки – Ганна та Пелагія досягли 17 та 11-річного віку, відповідно. Крім того, у подружжя народився син Семен, на момент складання документу йому вже виповнилося 7 років.

У 1781 р. в Поставмуках знаходилися 16 домогосподарств козаків. Лише два з них належали до нуклеарного типу (12,5%), а одне – до розширеного (6,3%). Найбільшу частку становили мультифокальні

родини, яких нараховувалося 13 (81,2%). Тобто, загальний відсоток складних домових спільнот дорівнював 87,5%, що було найбільшим показником за всі три зрізи даних.

Розглянемо структуру єдиного розширеного домогосподарства. Воно складалося з чотирьох осіб. Главою родини була 49-річна вдова Єфросинія. Разом із нею в домогосподарстві проживала її 18-річна донька Ганна, чоловіком якої був 21-річний Семен (бачимо, що зять прийшов до родини в якості приймака). У подружжя була малолітня дитина – донька Марфа (1 року). Оскільки господарем двору був представник більш старшого покоління, то дана сім'я типологізується як розширена по низхідній лінії.

Доволі рідкісну структуру мало домогосподарство Карпа Нехая [11, арк.18]. Він був, як на той час, людиною дуже похилого віку – йому вже виповнилося 85 років. Його дружиною, згідно з джерелом, була 57-річна Явдоха. Крім названих осіб, у домогосподарстві проживав дорослий онук Карпа – Іван (32 років). Він був одружений на 26-річній Киїліні й у них був син Яким (4 років). Отже, це була трипоколінна (вочевидь, колишня чотирипоколінна) патріархальна мультифокальна родина, в якій спільно проживали дідусь, онук та правнук.

Таким чином, проаналізувавши, на основі трьох зрізів даних, структуру домогосподарств козаків Поставмук, можемо визначити типологію даних домових спільнот упродовж усього досліджуваного періоду загалом. Розподіл цих родин був таким: з 52 домогосподарств 9 (17,3%) належали до нуклеарного типу, 3 (5,8%) сім'ї були розширеними, мультифокальних домових спільнот нараховувалося 40 (76,9%). Таким чином, складних родин було зафіксовано 43 і вони становили 82,7% – це було набагато більше, ніж у Мелехах. Отже, й у даному населеному пункті домінували (серед родин козаків) складні домогосподарства.

Останнім селом Городиської сотні, яке ми розглянемо, був Крутий Берег. Станом на 1767 р., тут нараховувалося 9 домогосподарств, що належали козакам. Відповідно до типологічної приналежності їхніх структур, ці домові спільноти розподілилися таким чином: нуклеарні сім'ї – 2 (22,2%), розширені – 1 (11,1%), мультифокальні – 6 (66,7%). Бачимо, що відсоток складних родин дорівнював 77,8. Єдине розширене домогосподарство мало структуру, яка зустрічалася доволі рідко – це була однопоколінна родина з розширенням по бічній лінії [15, арк.1зв]. Ядро даної сім'ї складала 29-річний Федір Бровко (господар двору) та його дружина – 22-річна Єфросинія. Дітей у подружжя не було, але разом із ним мешкали рідні сестри Федіра: Агафія (23 років), Уляна (20 років), Соломоніда (19 років), Мотрона (15 років) та Марія (14 років).

Згідно з даними за 1775 р., типологічний розподіл домогосподарств козаків Крутого Берега суттєво змінився, а саме: зросла кількість нуклеарних родин – до 9 (69,2%) та, відповідно, зменшилося число мультифокальних сімей – їх нараховувалося 4 (30,8%). Розширених домогосподарств цього року нами зафіксовано не було.

Зазначимо, що аналізована вище родина Федіра Бровка змінила власну структуру з розширеної на нуклеарну. Очевидно, усі рідні сестри Федіра, впродовж 8 років, що минули, пішли з родини, оскільки в розписі цього двору за 1775 р. вони не зафіксовані. Отже, тепер, згадувана сім'я складалася з п'яти осіб: Федіра Бровка (36 років) та його дружини Єфросинії (30 років), а також, їхніх дітей: Григорія (7 років), Климентія (3 років) та 1-річної Ганни.

Через 7 років – станом на 1782 р., ситуація знову змінилася в бік зменшення числа простих домогосподарств і збільшення складних. Так, з 12 сімей козаків 4 були нуклеарними (33,3%), 1 – розширеною (8,4%), 7 – мультифокальними (58,3%). Отже, відмічаємо перевагу частки складних домових спільнот, що становила 66,7%.

У результаті вивчення даних трьох сповідних розписів, загалом, упродовж усього досліджуваного періоду, в селі було зафіксовано 34 домогосподарства, господарями яких були представники козацького стану. Нуклеарні родини трапилися нам у 15 випадках з 34 – 44,1%. У двох випадках аналізовані сім'ї були розширеними – 5,9%. Отже, мультифокальні домові спільноти склали рівно половину з усіх домогосподарств – їх нараховувалося 17 (50,0%). Бачимо, що, незважаючи на доволі значну кількість простих сімей, складних родин було більше – їхня частка дорівнювала 55,9%. Проте, безумовно, перевага цих домогосподарств була не такою суттєвою як у двох інших селах (особливо у Поставмуках).

Класифікувавши домогосподарства козаків Мелехів, Поставмук та Крутого Берегу, визначимо типологію даних домових спільнот по Городиській сотні вцілому (див. табл. 1).

Таблиця 1. Розподіл домогосподарств козаків Городиської сотні за типами

Села	Нуклеарні		Розширені		Мультифокальні		Загалом	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Мелехи	93	33,8	9	3,3	173	63,9	275	100,0
Поставмуки	9	17,3	3	5,8	40	76,9	52	100,0
Крутий Берег	15	44,1	2	5,9	17	50,0	34	100,0
Загалом	117	32,4	14	3,9	230	63,7	361	100,0

Як бачимо, з 361 родини козаків найменшу частку складали сім'ї розширеного типу – їх нараховувалося 14 (3,9%). Друге місце займали нуклеарні домові спільноти – нами було зафіксовано 117 таких родин (32,4%). На першому місці знаходилися домогосподарства мультифокального типу, кількість яких дорівнювала 230, що становило 63,7%. Таким чином, відсоток складних сімей – 67,6, був помітно більшим за частку простих домогосподарств. Домових спільнот одиниць або без структури у джерелах знайдено не було.

Отже, здійснений аналіз структури сімейних домогосподарств козаків трьох сіл Городиської сотні Лубенського полку засвідчив суттєву перевагу серед цих домових спільнот складних форм сімейної організації, що, загалом, було характерним для східноєвропейського регіону ранньомодерної доби.

Джерела та література

1. Волошин Ю. Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст. (історико-демографічний аспект) / Ю. Волошин. – Полтава: АСМІ, 2005. – 312 с.
2. Крикун М. Населення домогосподарств у Житомирському повіті Київського воєводства 1791 р. / М. Крикун // Україна модерна. – Львів, 2001. – № 6. – С. 25-46.
3. Казіміров Д. Козацькі родини м. Мени за Генеральним описом Лівобережної України 1765–1769 рр. / Д. Казіміров // Краєзнавство. – К., 2011. – №4. – С. 216-222.
4. Ласлетт П. Семья и домохозяйство: исторический подход / П. Ласлетт // Брачность, рождаемость, семья за три века: [сб. статей / под. ред. Вишневого А. Г., Кона И. С.]. – М.: Статистика, 1979. – С.132-157.
5. Kuklo S. Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiogowej / С. Kuklo. – Warszawa: DiG, 2009. – 532 s.
6. Шолтычек М. Семья и домохозяйство в Центральной Европе / М. Шолтычек // Историческая демография. Сборник статей / Под ред. Денисенко М.Б., Троицкой И.А. – М.: МАКС Пресс, 2008. – (“Демографические исследования”, выпуск 14). – С. 240-276.
7. Миттерауер М. Структура семьи в России и Центральной Европе: сравнительный анализ / М. Миттерауер, А. Каган // Семья, дом и узы родства в истории [под общ. ред. Т. Зоколлы, О. Кошелевой, Ю. Шлюмбама; Отв. ред. О.Е. Кошелева; пер. с англ. и нем. К.А. Левинсона, пер. с франц. Л.А. Пименовой]. – СПб.: Евр. ун-т; Алетея, 2004. – С.35-80.
8. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО), ф. 801, оп. 1, спр. 67, арк. 1-18; спр. 150, арк. 1-11; спр. 158, арк. 1-16; спр. 256, арк. 26-41; спр. 417, арк. 1-13; спр. 428, арк. 1-23; спр. 433, арк. 1-17; спр. 632, арк. 19-30; спр. 711, арк. 16-31; спр. 738, арк. 13-23; спр. 740, арк. 1-24; спр. 742, арк. 33-48.
9. Сакало О. Джерела історичної демографії: сповідний розпис / О. Сакало // Наукові записки: Зб. праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Т. 19 (у 2-х кн.). Тематичний випуск: “Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризації”. Книга 1. – К., 2009. – С. 379–386.
10. Волошин Ю. Населення домогосподарств “государевых малороссийских описных раскольничьих слобод” (за матеріалами “Генерального опису Лівобережної України 1767-1769рр.”) / Ю. Волошин // Соціум. Альманах соціальної історії. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – Вип.2. – С. 117–134.
11. ДАПО, ф. 801, оп. 1, спр. 711, 62 арк.
12. ДАПО, ф. 801, оп. 1, спр. 428, 23 арк.
13. ДАПО, ф. 801, оп. 1, спр. 158, 16 арк.
14. ДАПО, ф. 801, оп. 1, спр. 433, 17 арк.
15. ДАПО, ф. 801, оп. 1, спр. 150, 11 арк.

Сакало А. Е. Семейные домохозяйства козаків Городищенської сотні Лубенського полка другої половини XVIII в.: типологія і структура

В статті на основі даних ісповедних ведомостей трьох українських сіл Городищенської сотні Лубенського полка за період з 1765 по 1782 роки аналізується типологія і структура домогосподарств козаків Гетьманщини другої половини XVIII століття. В основу структурного аналізу покладена найбільш розповсюджена в сучасній історичній демографії класифікація сімейних домогосподарств П. Ласлетта. Автор демонструє інформативний потенціал ісповедної ведомости як історико-демографічного джерела для дослідження форм сімейної організації. **Ключеві слова:** козаки, ісповедна ведомость, домогосподарство, нуклеарне домогосподарство, розширене домогосподарство, мультифокальне домогосподарство.

Sakalo O. Ye. Cossack's family households of the Horodyska sotnya of the Lubens'kyi regiment of the second half of 18th century: typology and structure.

Typology and structure of Hetmaschyna of cossack's households of the second half of 18th century is analyzed in the article on the basis of statistical data of three Ukrainian village's of the Horodyska sotnya of the Lubens'kyi regiment confession registers from 1765 to 1782. P.Laslet's classification of the family households as the most widespread one in the modern historical demography forms the basis of the research as well. The author shows the information potential of the confession register as a historical and demographic source of researching the forms of family organization.

Keywords: cossacks, confession register, household, nuclear household, extended household, multiple household.